

KRIZA DEMOKRACIJE: POSLEDICA GLOBALNE HEGEMONIJE NEOLIBERALIZMA

Rudi Rizman

Prispevek zavrača optimistična pričakovanja, da bo v primerjavi s prejšnjim stoletjem, v katerem so o ljudeh in njihovih družbah odločali totalitarizmi in avtoritarni voditelji, v 21. stoletju nasprotno dokončno zavladala demokracija. Zanje nosi glavno odgovornost poenostavljena modernizacijska paradigma, ki je usodo demokracije povezala z rastjo bruto družbenega proizvoda. Po »tretjem valu« demokracije v svetu pred dobrima dvema desetletjema prevladujejo danes pesimistične ocene o njenem »zatonu«, ki pa se ne nanašajo samo na komaj vzpostavljene demokracije, temveč tudi na etabrirane demokracije, ki so se še ne tako dolgo ponujale kot vzorne. Vzroki za recesijo demokracije so številni, večina jih je povezana z globalno hegemonijo neoliberalizma, v kateri korporacije, najbogatejši sloj in politika, ki je podrejena interesom finančnega kompleksa, spodjedajo srednji razred in socialno državo ter ju nadomeščajo s socialnodarvinistično zamišljeno tržno družbo. Avtor svoj prispevek sklene z dvema ugotovitvama: prvič, da živimo v vmesnem času, ki ga informira ciklična kriza demokracije; in drugič, da stanje postdemokracije prinaša nove priložnosti in tveganje za teritorialno (nacionalno) in nadnacionalno demokracijo, kar zahteva alternativno teoretično in politično imaginacijo na tem področju družboslovne refleksije.

KLJUČNE BESEDE demokracija, postdemokracija, liberalna demokracija, neoliberalizem, korporacije, finančni svet

The Crisis Of Democracy: The Consequence Of The Global Hegemony Of Neoliberalism

The article rejects overoptimistic expectations that contrary to the previous century, when totalitarisms and authoritarian leaders decided about the fates of people and societies, the 21st century will eventually establish the rule of democracy for good. Main defender of this simplified view belongs to modernization paradigm, which tied democracy to the growth of gross domestic product (GDP). Today, after the "third wave" of democratization in the world more than twenty years ago, we are witnessing rather pessimistic assessments about its "decline", which are not limited only to newly established democracies, but as well to the old ones. There are many reasons for the recession of democracy, most of them are linked to the global hegemony of neoliberalism in which corporations, the rich class and politics, subordinated to the financial complex, ruin both the middle class and welfare state by replacing them with imagined market society based on Social Darwinism. The author concludes his article with two assessments: first, we are leaving in in-between times, which are in-formed by the cyclical crisis of democracy; second, the state of post-democracy brings new opportunities and risks for territorial (national) and supra-national democracy, which requires alternative theoretical and political imagination in this area of reflection in the social sciences.

KEYWORDS democracy, post-democracy, liberal democracy, neoliberalism, corporations, financial complex

We now have a global overclass which makes all major economic decisions, and makes them in entire independence of the legislatures, and a fortiori of the will of the voters, of any given country.

Richard Rorty

Angleški zgodovinar Eric Hobsbawm (1994) je dvajseto stoletje označil kot »čas skrajnosti«, v katerem so o usodah ljudi in njihovih družbah odločali totalitarni in avtoritarni voditelji, povrhu tega pa še dve svetovni vojni, ki sta skopali grob desetina milijonov državljanov v Evropi in zunaj nje. Za 21. stoletje smo nasprotno še ne dolgo tega slišali bolj optimistične napovedi kot o »stoletju demokracije«. Del odgovornosti za zadnje napovedi nosi poenostavljena modernizacijska paradigma, ki je razvoj demokracije oprla na ekonomski napredek, celo samo na rast bruto družbenega proizvoda (Rizman 2006). Med realiste bi lahko v tej zvezi uvrstili tiste, ki so zavze(ma)li skeptično stališče, tj., da lahko nadaljnja pospešena ekonomska rast sproži tudi nenadzorovane (kolateralne) posledice, kar pa nujno (vzročno) ne pelje samo k demokraciji.

Demokratska recesija

Medtem ko je bil Francis Fukuyama (1991) po padcu berlinskega zidu in po zlomu socialističnih držav prepričan, da »tretji val« demokratizacije pomeni dokončno zmago (liberalne) demokracije, beremo danes prej pesimistične ocene o njeni globoki krizi (Tormey 2014; Touraine 2014), celo o njenem »zatonu«, kar pa se ne nanaša samo na komaj vzpostavljene (»mlade«) demokracije, temveč tudi na »stare«, etabrirane demokracije, ki so se še ne dolgo tega ponujale ter bile kot take tudi sprejete in »importirane«, kot vzor(ne). O krizi demokracije pogosto pišejo zagovorniki tako nasprotujočih si političnih pogledov, kot so liberalni, konservativni in marksistični. Vzroki za recesijo in napredujočo depresijo (nacionalne, lokalne in regionalne) demokracije po svetu so številni, pri čemer je nekaj ključnih povezanih z globalno hegemonijo neoliberalizma, v kateri denar, banke in korporacije čedalje bolj obvladujejo svet politike ter v lastnem (sebičnem) interesu spodbujajo slabljenje srednjega razreda, političnih strank in sindikatov, kot smo jih poznali v preteklosti, ter zamenjavo socialne države s tržno družbo. Spomniti je treba, da so politične stranke v preteklosti imele pomembno vlogo mediatorja med državljani in ustanovami upravljanja države, predvsem pa jim je treba priznati, da so omogočale in spodbujale angažiranje državljanov v politiki, to je demokracijo. Isto pa bi lahko rekli za srednji razred kot nezamenljivega garanta demokracije. To se je pred nastopom neoliberalizma poznalo tudi na dosti večji udeležbi državljanov na volitvah, ki jo imajo nekateri za »zlato dobo« državlanskega angažiranja, o čemer pa lahko danes po zatonu množičnih političnih strank, tj. po tem, ko se je klasični model strankarsko utemeljene politične reprezentacije zgodovinsko izčrpal, samo še sanjamo. Vse naštetje je v preteklosti zagotavljalo bolj ali manj zdržno, učinkovito in legitimno življenje demokracije.

Freedom House, ki od leta 1972 naprej spremlja vzpone in padce demokracije, ugotavlja, da je v zadnjem desetletju močno upadlo število držav, ki uživajo svobodo in posledično demokracijo (glejte freedomhouse.org). Druga podobna ustanova, Bertelsmann Stiftung (glejte www.bti-project.org/index/), je v zadnjem obdobju zabeležila znaten porast 52 t. i. defektnih demokracij, za katere so predvsem značilne nepošteno izpeljane volitve. To

ne pomeni, da smo ponovno na zgodovinskem začetku, torej v letu 1974, ko je komaj 30 odstotkov držav v svetu ustrezalo kriteriju elektoralne demokracije, medtem ko se je po portugalski demokratični revoluciji sprožil »tretji val« globalne demokratizacije, ki je omenjeni skromni odstotek demokracij do leta 2006 povišal in se tudi ustavil pri šestdesetih odstotkih (119 državah). V tem času bi bilo zato namesto sintagme »tretji val demokratizacije« primerneje rabiti sintagmo »obratnega vala demokratizacije«, kar je sicer avtor referenčne knjige na temo demokracije Huntington (1991) napovedal že pred dvema desetletjema in pol.

Diamond (2015, 141–144) v zvezi z dilemami, ali demokracija v svetu napreduje ali nazaduje, navaja resni pomislek o tem, da ni soglasja v (družboslovni) znanosti in še manj v svetu politike, kako definirati in meriti doseženo stopnjo demokracije. Recesijo demokracije je po njegovem mnenju treba jemati z določeno rezervo, zato jo v analitičnem pogledu uvršča med spremenljive variable. Isti avtor navaja najmanj štiri razloge, ki zbujajo skrb in glede na podatek dokazujejo, da je po letu 2000 najmanj 25 držav doživelo demokratični zlom, da gre za demokratično recesijo. Po letu 1974 je približno 30 odstotkov držav zamenjalo svoj demokratični sistem in se vrnilo k trdi ali mehki varianti avtoritarizma. *Prvič*, kritično število držav, torej komaj vzpostavljenih demokracij, je doživelo zdrs v kvazidemokratično ali odkrito avtoritarno stanje. *Drugič*, nekaj strateško pomembnih (bodisi v geopolitičnem in (ali) surovinskem/energetskem pogledu) »mladih« demokracij je v kontekstu »tretjega vala« znižalo raven dosežene demokracije ali pa je njihova stabilnost ogrožena. *Tretjič*, v nekaj kritično relevantnih primerih avtoritarizem ne predstavlja več začasnega stanja, temveč se je nasprotno z nasprotnimi pričakovanji ta še bolj utrdil. *Četrtič*, tudi stare etabrirane demokracije na čelu z Združenimi državami Amerike se soočajo z resnim demokratičnim deficitom in posledično kažejo vedno manj interesa za promoviranje demokratičnih praks drugod po svetu, še posebej v nadsocijalnih mednarodnih ustanovah in organizacijah (prav tam). V tej zvezi Carothersa (2014) skrbi zmanjšanje ameriške pomoči na področju demokracije in človekovih pravic – ta znaša manj, kot pa v te namene nudi filantrop George Soros (!). Ta obrat oziroma nezanimanje ZDA za politično udeležbo in človekove pravice si je seveda mogoče razložiti z nazadovanjem demokracije v tej državi.

Negotova prihodnost liberalne demokracije

Prisluhniti je treba seveda tudi drug(ačn)im ocenam (Levitsky in Way 2015) stanja demokracije, ki se jim zdi sklepanje o nazadovanju demokracije preveč pesimistično. Oba avtorja sicer priznavata, da je taka skrb upravičena, če se nanaša na to, da imamo na področju demokracije opraviti s stopicanjem na mestu oziroma z odsotnostjo njenega napredovanja. Kljub nazadovanju demokracije po svetu avtorja kot »zgodovinski« napredek obravnavata že to, da je bilo pred četrto stoletje med državami v razvoju in tistimi, ki so izšle iz komunističnega sistema, osemindeset držav, ki jih je bilo mogoče imeti za demokratične, medtem ko je njihovo število, kljub nazadovanju, v letu 2014 še vedno presenetljivo – šestdeset. Zato si po njunem bolj kot odpiranje vprašanja o demokratični recesiji zasluži resno in bolj k optimizmu obrnjeno spraševanje, od kod lahko demokracija črpa svojo odpornost. Odgovori na to precej relevantnejše vprašanje bi bili veliko bolj v oporo realnim demokratičnim prizadevanjem in pri uspešne(jše)m konfrontiranju z avtoritarizmom kot pa pesimistična razglabljanja in domneve.

Ocenjevanje stanja demokracije oziroma »merjenja« je odvisno od uporabljenih metodologij, predvsem pa od pripadnosti njihovih avtorjev različnim, pogosto tudi prekri-

vajočim se konceptom demokracije (kot so deliberativna, reprezentativna, minimalistična, maksimalistična, formalna, substancialna in druge). Če vzamemo za primer minimalistično, kot jo je zagovarjal Joseph Schumpeter (Rizman 2006), ali maksimalistično, ki jo je zagovarjal Robert Dahl (prav tam), se lahko razmeroma hitro dokopljemo do ugotovitve, ali imamo opraviti s tranzicijsko ali konsolidirano demokracijo. Poleg tega pa bi moralo vsako »merjenje« demokracije upoštevati fluidno oziroma skrajno spreminjajočo se naravo demokracije v današnjem (globalno povezanem) svetu, čemur pa še zdaleč nismo priče, kot ugotavlja Rosanvallon (2008).

Upad demokracije po »tretjem valu demokratizacije« so sicer, kot smo omenili, napovedali številni družboslovci na čelu s Huntingtonom (1991), medtem ko so le redki med njimi napoved(ov)ali, da bo ta nazadovala v državah, ki so v svetu, predvsem pa doma, uživale privilegiran status držav, ki lahko druge učijo, kaj je demokracija. Po padcu berlinskega zidu je v zahodnem svetu prevladala evforija o dokončni zmagi liberalne demokracije, ki jo je takrat ameriški politolog Fukuyama v odmevnem članku v ameriški reviji *The National Interest* predstavil kot nespornega znanilca »konca zgodovine«, torej kot zmago zahodnega (»univerzalnega«) političnega sistema, ki da je edini v svetu kompatibilen z demokratično naravo njihovih družb in kot »zadnja oblika vladavina človeka« brez konkurenta. Dobri dve desetletji pozneje je Fukuyama (2014) sprevidel svojo zmoto in priznal, da se liberalna demokracija sooča s težavami ter da je njena prihodnost negotova, čeprav po njegovem mnenju še vedno velja, da je ta čas brez vsakršnega resnega tekmeca. Obenem je moral priznati, da je zgodovina mnogo kompleksnejša, kot si je to lahko predstavljal takrat, ko je zagovarjal idejo o »koncu zgodovine«. Medtem ko je prej zaupal v samozadostnost trga in demokracije, na kateri še danes naprej vztrajata neoliberalizem in neokonservatizem, je danes prepričan, da je treba to enačbo nadgraditi s funkcionalnimi političnimi institucijami, ker ne morejo zadovoljivo delovati ne demokracija in ne trgi brez kompetentne (pravno usposobljene) države. V primerjavi z demokracijo in s trgi lahko država zagotovi številne prednosti sodobne družbe, ki jih demokracija in trg sama po sebi ne moreta zagotoviti – to se nanaša predvsem na potrebo po intervenciji (regulaciji) države na tistih področjih (socialne pravice, varovanje okolja in drugo), brez katerih bi se družbe namesto civilizacije podale na destruktivno pot, ki jo predstavlja socialni darvinizem.

Ničen vpliv državljanov

Opirajoč se na svojega učitelja Huntingtona (1991), je Fukuyama (2014) spomnil, da so vsi politični sistemi, tako tisti iz preteklosti kot današnji, nagnjeni k zatonu (*decline*) in razkroju (*decay*), kar v tem času izkuša ameriška demokracija. Avtor si to razloži s čedalje šibkejšo državo (in čedalje močnejšo vlogo trga, beri korporacij in interesnih skupin, tj. »posebnih interesov«), »vetokracijo« (blokado političnega odločanja s strani močnih interesnih skupin) in zato tudi vedno bolj neučinkovito državo, ne nazadnje pa tudi z razraščanjem korupcije. K temu dodaja še enormno poveč(ev)anje ekonomskih razlik in koncentracijo bogastva, ki daje novim »elitam oblasti« (C. W. Mills) ogromno in nesorazmerno politično moč in vpliv na politični razred ter omogoča manipuliranje s sistemom v skladu z njihovimi interesi. Na ta način so politične institucije prenehale zasledovati in skrbeti za interese celotne družbe in bi zanje težko, če sploh, trdili, da predstavljajo predstavniško demokracijo. Pri tem Fukuyama spomni, da so ravno politične institucije, ki so v preteklosti pomagale, da so se ZDA razvile v sodobno demokracijo, danes podvržene razkroju. Dodajmo, da sta Benjamin I. Page in

Marin Gilens (2014) v odmevni študiji podrobno analizirala vlogo elit, interesnih skupin in navadnih državljanov, pri čemer sta ugotovila, da uživajo prve, še posebej iz poslovnega sveta, velik politični vpliv na vladajoče, medtem ko je vpliv zadnjih – državljanov praktično nič.

Ameriški politični sistem se je znašel v začaranem krogu, ker država kot »krivec« za neučinkovitost in razširjeno korupcijo izgublja zaupanje javnosti in posledično tudi potrebne resurse, med njimi finančne, ter avtoriteto pri njenem vsakodnevem delovanju in odločanju, usmerjenima v prihodnost. Huntington (1991) je prepričan, da ameriški problemi postopno načenjajo tudi druge liberalne demokracije, ki se zgledujejo po ZDA, in je za primer vzel Evropsko unijo, kjer se moč odločanja iz prestolnic njenih članic vedno bolj premika proti Bruslju (in Berlinu). Če se bodo hotele ZDA rešiti iz aktualnih političnih in ekonomskih tegob, se bodo morale ozreti na svojo preteklost: velik del 19. stoletja in vse do krize na koncu prve tretjine v prejšnjem stoletju je bila ameriška država podobno šibka in prepredena s korupcijo, kot je danes. Iz take kritične situacije so jo začeli najprej reševati progresivni politiki (*Progressives*), ki so ponudili alternativo, po izbruhu velike (svetovne) ekonomske krize pa je Rooseveltova (alternativna) politika pod imenom *New Deal*, opirajoč se na globoko družbeno transformacijo v povezavi s pospešeno industrializacijo, odprla priložnosti novim političnim igralcem, ki niso bili povezani ali odvisni od starega koruptivnega omrežja. Lekcija iz zgodovine je po Fukuyami še danes izziv in paradoks v tem smislu, da liberalna demokracija v primerjavi s kitajsko, z rusko ali z drugimi alternativami ohranja primerjalno konkurenčnejše upravljanje sodobne družbe s tem, ko še vedno zagotavlja širok razpon ekonomskih, socialnih in političnih dobrin, ki zadovoljujejo potrebe ljudi. Vendar je to slaba tolažba, če se liberalne demokracije ne bodo že kmalu reformirale, kajti v nasprotnem primeru tudi njih prej ali slej čaka zgodovinski poraz.

Danes si številni teoretiki demokracije in tudi akterji v civilni družbi zastavljajo vprašanje, ali ima predstavniška demokracija na podlagi volitev sploh še kaj skupnega s pristno demokracijo (Del Savio in Mameli 2014a). Volitve na podlagi pravil, ki jih postavi plutokracija (vladavina bogatih) ali partitokracija (strankarski veljaki), tj. ozek sloj najpremožnejših in politično najvplivnejših (oboje pa ne štejejo več kot desetino enega odstotka državljanov), si ne zaslužijo, da bi jih lahko imeli za demokratične. Za take volitve je značilno, da v resnici večino ljudi izključijo ali odtujijo od političnega procesa (odločanja), zato jih nekateri analitiki razumejo kot »aristokratsko« instrumentalizacijo izbire politikov. Legendarni ameriški sodnik vrhovnega sodišča Louis Brandeis je pred skoraj sto leti, med podobno krizo kapitalizma, s kakršno se soočamo danes, posvaril, da ne moremo imeti obojega: na eni strani demokracije in na drugi koncentracije bogastva v rokah peščice. Tudi takrat je ekonomska neenakost pripeljala do politične neenakosti, ki je demokratično vladavino oropala za politično moč in kritično omejila njeno delovanje. Podoben in najstarejši primer iz zgodovine in obenem lekcija je atenska država, kjer so najbogatejši zrušili demokracijo na današnjemu podoben način, ko so nehali spoštovati sprejeta pravila in so odpravili uveljavljen sistem vladavine.

»Demokratizacija« demokracije

Urbinatijeva (2014) je predstavila nekaj mehanizmov, s katerimi bi bilo mogoče oslabi moč oligarhov in obenem zagotoviti, da bi izvoljeni predstavniki ljudstva v resnici zagovarjali interese navadnih državljanov. Omenimo samo dva ključna: *prvič*, uporabo učinkovitih in prepričljivih kriterijev, s katerimi bi si večino glasov in s tem izvolitev prislužili tisti,

katerih stališča in ravnanja opolnomočajo interese navadnih državljanov; *drugič*, državljani bi morali razpolagati z neformalnimi sredstvi, s katerimi bi lahko izvajali pritisk(e) na izvoljene predstavnike v obdobju še pred naslednjimi volitvami. Pri zadnjem bi lahko igrali pomembno vlogo množični mediji, vendar to samo pod pogojem, da so neodvisni, in ne v rokah oligarhov, ki jih interesi večine prebivalstva ne zanimajo in jih, kot to sami razumejo, celo ogrožajo. Seveda se zastavlja v vprašanje, koliko so taki predlogi realni v času, ko so volivci v večini »demokratskih« držav postali apatični do politike, še več: politikom zaupa le še malokateri državljan, kot je bilo že pred dobrimi desetimi leti ugotovljeno z eno od anket, po kateri je le še štiri odstotke avstralskih državljanov zaupalo politikom. Oligarhi, ki zaupanja očitno ne potrebujejo oziroma ne prestopajo preizkusa demokracije, pa so nasprotno v zadnjih treh desetletjih – v obdobju vladavine neoliberalizma – le še bolj utrdili svojo moč in (finančni) vpliv v ključnih medijih. Zato ostajata Del Savio in Mameli (2014a) realna in se zavedata nujnega dolgotrajnega prizadevanja, da se opisani trendi dedemokratizacije in povečevanja ekonomskih ter političnih razlik ustavijo in obrnejo v nasprotno smer. Za tak obrat pa bosta potrebna velika mera institucionalne in ustavne imaginacije, da bi se glede na kompleksnost sodobnih družb in nič kaj preprosto zamišljanje neposrednih oblik demokracije razmere ter procesi v družbi nagnili na stran demokracije. Obema avtorjema se pridružuje Offe (2013), ki se zaveda, da so državljani ta čas »ujetniki trga«, vendar je istočasno prepričan, da vsiljeni umik državljanov iz politike in stanje »molčanja« ne moreta trajati večno. Na družbenih vedah in v politični družbi (strankah, civilni družbi in drugih neinstitucionaliziranih oblikah državlanskega angažiranja) leži po njegovem mnenju naloga »demokratizacije demokracije«, da podpirajo/izumijo nove institucije in modalitete politične participacije, ki bodo postopoma odpravljale nefunkcionalno stanje, v katerem sta se znašli demokracija in družba.

V zadnjem času je več uglednih akademskih imen – Thomas Piketty (2014), Joseph Stiglitz (2012), Kate Pickett in Richard Wilkinson (2009) in drugi – v svojih študijah opozorilo, da »superbogat(aš)i« v bistvu ogrožajo demokracijo oziroma so si jo uzurpirali. Skrajna polarizacija bogastva pa ne erodira le demokracije, temveč v družbah povzroča več nasilja, prizadene zdravje državljanov ter njihove ekonomije v primerjavi z egalitarnimi družbami dela disfunkcionalne. Po drugi strani je pretirana koncentracija bogastva odgovorna za slabo politiko na področjih neenakomernega/nepravičnega obdavčevanja državljanov, delovne regulacije, zaščite potrošnikov in varovanja okolja, torej na tistih ključnih področjih, kjer so interesi »superbogatih« (Feldenkirchen 2015) v konfliktu z ogromno večino (99 odstotkov) državljanov. S tem ko se, kot ugotavljata Del Savio in Mameli (2014a), neznosne razlike neposredno prevajajo v politično neenakost, to oligarhom zagotavlja, da ne pride do sprememb na področju redistribucije družbenega bogastva – da ostane vse tako, kot je. Z izbruhom finančne krize leta 2008 se je vloga bank in finančnih ustanov, ki so jo te zakriville, pri redistribuciji družbenega bogastva le še povečala. Zanje je politika uporabila »zdravorazumsko« pravilo, da so te institucije prevelike, da bi se lahko dopustil njihov propad. To je povzročilo, da so številne demokratske vlade v obdobju, ko so od državljanov/davkoplačevalcev zahtevale zategovanje pasu (*austerity*), banke in finančne institucije reševale z javnim denarjem. Na ta način so vlade še dodatno povečevale moč in koristi finančnega sektorja mimo ter proti interesom povprečnih državljanov, ki jim je bil izstavljen ta račun, ne da bi ti pri tem odločanju dobili besedo ali pravico do nadzora. Iz tega sledi nedvoumno sporočilo, da je demokracija nevarna finančnim interesom in da te ogroža s tem, ko daje prednost družbenim (skupnim) interesom.

Ogromna moč korporacij

Kritično vlogo pri odpravljanju oziroma marginalizaciji demokracije predstavlja jo predvsem velike korporacije, katerih število se v obdobju globalizacije hitro povečuje (Del Savio in Mameli 2014b). Po podatkih Transnacionalnega inštituta se med sto največjih ekonomij uvršča šestdeset držav in štirideset korporacij (prav tam). Če imajo državljani še kakšen vpliv na države, pa je mogoče za korporacije nasprotno reči, da je ta zanemarljiv. Vloga in vpliv korporacij v preteklosti v kolonijah sta se danes razširila tudi na neodvisne (demokratske in avtoritarne) države. Del Savio in Mameli tudi spomnita, da je nemška kanclerka Angela Merkel v svojih govorih velikokrat nedvoumno povedala, da imajo finančni trgi prednost pred odločitvami demokratično izbranih vlad in parlamentov. Grškim volivcem je bila na ta način odvzeta pravica, da bi na referendumu odločali o pogojih, ki jih je Evropska komisija (t. i. trojka) vsilila Grčiji, kar je praktično privedlo do tega, da se je ta država namesto enakopravne članice EU znašla v položaju njenega protektorata. Podobnih primerov, da korporacije po svojih političnih centralah in sodnih ustanovah uveljavljajo svoje finančne koristi, pa je še več. Vzemimo primer zveznega sodnika v New Yorku, čigar odločitev o neveljavnosti mednarodno sklenjenega sporazuma v zvezi z odplačevanjem argentinskih dolgov je neposredno prizadela življenje njenih državljanov.

Korporacije si njihovo delovanje v drugih državah predstavljajo kot »ekstrateritorialni«¹ prostor, v katerem demokracija in tamkajšnji zakoni nimajo nobene vloge. Prav tako pa korporacije glede na njihove velike finančne resurse in politični vpliv preprosto podkupijo lokalne politike in gospodarstvenike, ki dajejo osebnim interesom prednost pred transparentnim delovanjem v skupno dobro njihovih družb in državljanov. Takih primerov, raziskanih in kazensko sankcioniranih, je nič koliko in vanje so bile vmešane ugledne korporacije iz držav, ki se sicer uvrščajo med najmanj koruptivne na svetu: Siemens, Deutsche Bahn, podjetja iz oboroževalne industrije in druga (Schmitt 2010). To, da EU oziroma Evropska komisija uvršča omenjene probleme v najboljšem primeru na seznam drugorazrednih vprašanj, govori samo zase, in sicer o vplivu korporacij (prek lobijev) na njeno (ne)odločanje. Kengyel (2015) se je v tej zvezi zato upravičeno odzval s predlogom za učinkovitejši nadzor v EU, ki bi vključeval tudi ustrezne sankcije, in »reformo dela komisije, ki bi omogočala njeno vidnejšo strateško vlogo in nadzor pri sprejemanju odločitev na regionalni in nacionalni ravni ter tudi njihovo horizontalno koordinacijo«.

Politični komentator Financial Timesa Luce (2014) je komentiral odločitev ameriškega vrhovnega sodišča, ki daje korporacijam pravico, da neovirano financirajo kandidate in stranke, kot nekaj, kar omogoča bogatim oziroma korporacijam, da lahko z denarjem te v resnici najamejo. Temu pravi Luce »demokracija za en odstotek«, pri čemer se zastavlja vprašanje, ali lahko, ker gre za *contradictio in adiecto*, sploh še rabimo besedo demokracija. Ob tem omenja zgodovinski paradoks, da je nastanek ZDA predstavljal alternativo vladavini aristokracije v Evropi, medtem ko je bilo nasprotno sedem od zadnjih devetih predsedniških volitev povezanih z družinama Bush in Clinton. V primeru naslednjih volitev leta 2017 se utegne to razmerje v korist vladavine »dinastij«² še povečati, tj. na 8 proti 10. Seveda pa ta problem ni omejen samo na ZDA, temveč ga lahko razširimo na preostale »demokratske«³ države, v katerih je demokratični proces postal ujetnik vladavine politikov (partitokracije) v »koaliciji«⁴ s kapitalom (posebni interesi, ki so nad družbo, korporacijami, oligarhi in denar).

Naturalizacija in depolitizacija krize

Neobstoječa demokracija ali v najboljšem primeru oslABLJENA demokracija je posledica njene nerazvite infrastrukture, pri čemer moramo spomniti, da demokracija predpostavlja aktivno civilno družbo skupaj z zagotovljenim (brezplačnim) javnim prostorom (agoro), kar daje državljanom pravico in zavedanje, da politika pripada tudi njim. Tu pa demokracija trči s prevladujočim političnim neoliberalizmom, ki zasebno lastnino razume kot nekaj absolutnega: uporabo javnega prostora in oglašanja je treba plačati (prednost imajo tisti, ki ponudijo/imajo več denarja), če se hočejo njihovi uporabniki izogniti kazenskemu pregonu zaradi »vandalizma«. Neoliberalizem prek korporacij (posebnih interesov) prevladujoče vpliva na stranke in množične medije ter mu (za zdaj) uspeva ljudi pomanjšati na potrošnike ter na ta način zabrisati njihovo državljansko identiteto. Kot ugotavlja Soederbergova (2010), obstoječe nadnacionalne institucije, kot so skupina G20 in druge, ne poznajo oziroma pri svojem odločanju ne spoštujejo postopkov, za katere bi bilo mogoče reči, da so demokratični. Če se omejimo samo na primer krize, v kateri je svetovna ekonomija že najmanj sedem let, so si omenjene institucije prizadevale predvsem za politično prepričevanje o legitimnosti globalnega kapitalizma in za to, da bi se kriza »naturalizirala« in »depolitizirala«. Pri tem se opirajo na politično ekonomsko doktrino, ki jo Soederbergova (2010) poimenuje s »finančnim fetišizmom«, kar lahko prevedemo v podrejanje vsega družbenega življenja racionalnosti trga.

Neoliberalizmu je po dobrih treh desetletjih komodifikacije politike uspelo »reducirati demokracijo«, pri čemer Standing (2012) razume znaten upad politične aktivnosti v družbi: drastičen padec članstva v političnih strankah, majhno udeležbo na volitvah in skromno volilno udeležbo mladih, kar politika(i) izkoristi(jo) za nagovarjanje pretežno starejše populacije. K procesu »reduciranja demokracije« je prispeval tudi prenos nadzora in odločanja o številnih vitalnih problemih družbe na skupine ekspertov (»ekspertna demokracija«), ki so praviloma naklonjeni elitam oblasti. Eksperti razpolagajo z veliko politično močjo, čeprav od volivcev niso prejeli mandata za opravljanje svoje vloge. Zaradi kompleksnosti vladanja so se profesionalni politiki naslonili na »nepolitične« eksperte, ki zagovarjajo povsem določene interese s tem, ko »tehnokratizirajo« politiko in skozi njo uveljavljajo veliko mero svoje avtonomije. Posledica povečane vloge ekspertov je, da demokracija postaja še manj inkluzivna, praktično brez nadzora, če posebej ne izpostavljamo problema deficita odgovornosti za posledice sprejetih odločitev. S tem ne mislimo, da je treba do ekspertov biti apriorno nezaupljiv, ker imajo ustavno določeno vlogo v pravni državi, če omenimo samo primer neodvisnega sodstva, ki ga sestavljajo v večini ravno eksperti.

Vzemimo samo primer Velike Britanije, kjer o monetarni politiki ne odloča več parlament, temveč Bank of England. Prav tako o delovni zakonodaji in pogojih odločajo praviloma na finančnih ministrstvih ali v za ta namen v posebej imenovanih komisijah, ki ne dajo npr. veliko na vrednoto solidarnosti (prav tam). Lahko pa bi našli še več podobnih primerov spodjedanja socialne arhitekture demokracije. Vzporedno s tako zasnovano neoliberalno politiko se krepijo procesi povečevanja neenakosti v družbi, h kateri bistveno prispevajo karierni politiki, ki pri tem izkazujejo predvsem interese, povezane s pridobivanjem denarja oziroma povečevanjem svojega premoženja. Ljudje se seveda bolj ali manj zavedajo tega, kaj se dogaja, vendar po večini izkazujejo averzijo do načina, kako se »dela« politika, kar samo še bolj oži prostor demokracije, v kateri jih faktično nihče več ne predstavlja.

Čas postdemokracije

V času, ki ga posamezni teoretiki demokracije označujejo s »postdemokratičnim« (Crouch 2005), se potemtakem številne odločitve vedno pogosteje sprejemajo mimo izvoljenih politikov, posledica česar je povečano število političnih konfliktov, ki se ne rešujejo. Crouch s »postdemokracijo« meri na procese v razvitejših kapitalističnih družbah, ki je na eni strani samo deklarativno povečala obseg osebnih svoboščin njihovih državljanov in odprla nove priložnosti za postavljanje njihovih zahtev, vendar pa na drugi strani tega ni implementirala v demokratični sistem. Zaradi kompleksnosti nakopičenih problemov se pojavljajo predlogi, da je treba rešitev poiskati v »intenzifikaciji« demokracije, in ne v njeni »hiperdemokratizaciji« (Flinders in Wood 2015), ki bi centralno oblast obremenila do tolikšne mere, da ta praktično ne bi več mogla opravljati svojih funkcij. Ta problem je še bolj izostren v času, ko državljani zaradi izpostavljenosti potrošništvu in individualizmu, ki ju določa trg, čutijo averzijo do sprejemanja kolektivnih odločitev tudi v primeru, ko te zasledujejo »skupno dobro« – te namreč pogosto razumejo kot vsiljene in diktat odtujenih političnih centrov. Še posebej za prevladujoči individualizem lahko rečemo, da je odgovoren za zoževanje javne sfere, marginalizacijo alternativ in na splošno na privatizacijo družbenih odnosov. Zadnje še posebej zožuje participacijo ljudi pri odločanju o ključnih vprašanih družbe in tako neposredno kot posredno prispeva k »banalizaciji« politike.

Prostor resnega in v resnici avtentičnega demokratičnega odločanja prevzemata lobiiranje korporacij (in posebnih interesnih skupin) ter medijski senzacionalizem. Keane (2010) je v primerjavi s pesimističnim razmišljanjem o demokraciji opozoril na progresivni potencial, ki ga predstavlja »preverjalna demokracija« (*monitory democracy*), ki, kot kaže, v praksi marsikje nadomešča klasično obliko predstavniške demokracije. Nove alternativne zametke demokracije prepozna Keane v naslednjih oblikah: neodvisnih opazovalcih (*monitors*), komisijah za resnico in spravo, ad hoc tribunalih, volilnih komisijah, organizacijah na področju človekovih pravic, organizacijah za zaščito potrošnikov, okoljskih organizacijah in drugih. Avtor konkretno navaja okoli sto institucionalnih inovacij oziroma oblik postparlamentarne politike po letu 1945, pri čemer pa ne misli, da pomeni to konec klasičnih orodij demokracije, kot so volitve, stranke in zakonodajne institucije. Res pa je, da te v prihodnje ne bodo več v tako izpostavljeni in privilegirani vlogi, kot je bil slučaj do zdaj.

Kot se je mogoče prepričati iz najstarejših razglabljanj o demokraciji (Platona in Aristotela), je bila kriza neločljiv spremljevalec demokracije, torej njeno »normalno stanje« (Bauerman in Bordoni 2014). Kljub njenim številnim porazom je vedno znova skozi občasne procese »reanimacije« dokazovala svojo trdoživost v tem smislu, da človeštvo zanjo do danes še ni iznašlo boljše alternative (Winston Churchill). To Axtmann (2013) razloži s trditvijo, da je demokracija več kot samo politični režim, metoda in tehnika vladanja, uporaba politične moči, sredstvo legitimacije, deliberacije ter pozivanja vladarjev na odgovornost. Tako teorija kot praksa demokracije sta namreč predvsem zavezani iskanju pogojev, ki ljudi opolnomočajo za zamišljanje, ustanavljanje in vzdrževanje institucij, da bi lahko te neovirano izražale svoje skupne in različne poglede, ki omogočajo sobivanje državljanov v družbi.

Med teoretiki in praktiki demokracije smo priče kakofoniji pogledov na krizo demokracije in o tem, kaj jo utegne naslediti. V primerjavi s Keanom (2010) in drugimi zagovorniki, ki ponujajo alternativne predloge predstavniške demokracije (»močna demokracija«, »asociativna demokracija«, »deliberativna demokracija«, »participatorna demokracija«), so drugi avtorji (Gilbert 2014) prepričani, da živimo v vmesnem času, ko se je dozrajšja

politična logika življenja (predstavniške) demokracije sicer izčrpala, niso pa tudi prepričani, da obstaja kakšna hitra pot do alternative na tem področju – postpredstavniške demokracije (Tormey 2014). Za zadnje je prihodnost demokracije še vedno v rokah predstavniške demokracije, kar pa ne pomeni, da tudi v njeni današnji (statični) obliki. Po Tormeyju zato niti ne gre toliko za krizo demokracije na splošno, temveč za ciklično krizo, povezano s predstavniško demokracijo, morda in predvsem za krizo nezaupanja v politiko(e), ki demokracijo zlorablja(jo) za politično preživetje. Prav tako pa je treba resno teorijo demokracije premisliti v novem kontekstu časa, ki ga (in)formirajo procesi globalizacije, med njimi še posebej tisti, ki so odgovorni za premeščanje za posameznike in družbe najbolj usodnih in kritičnih odločitev z dozdajšnjih nacionalnih držav na od njih odtujeno nadnacionalno (globalno) raven (Bray in Slaughter 2015). Za kritični premislek stanja, poslavljajočega se od dozdajšnjega vestfalskega reda, ki bo prinesel nove priložnosti in tudi tveganje za demokracijo, pa bosta potrebna tako politična kot teoretična imaginacija.

IZJAVA O KONFLIKTU INTERESOV

Avtor ne poroča o potencialnem konfliktu interesov.

LITERATURA

- Axtmann, Roland. 2013. "Conceptualising Democracy." *Australian Journal of Political Science* 48 (1): 118–128.
- Bauman, Zygmunt, in Carlo Bordoni. 2014. *State of Crisis*. Cambridge, VB: Polity.
- Bray, Daniel, in Steven Slaughter. 2015. *Global Democratic Theory – A Critical Introduction*. Cambridge, VB: Polity.
- Carothers, Thomas. 2014. "Why is the United States Shortchanging Its Commitment to Democracy?" *Washington Post*, 23. 12.
- Crouch, Colin. 2005. *Post-Democracy*. Cambridge, VB: Polity.
- Del Savio, Lorenzi, in Matteo Mameli. 2014a. "Anti-representative Democracy and Oligarchic Capture." *Opendemocracy.net*, 16. 8.
- Del Savio, Lorenzi, in Matteo Mameli. 2014b. "The Evaporation of Democracy." <<http://truth-out.org/opinion/item/26879-the-evaporation-of-democracy>>
- Diamond, Larry. 2015. "Facing Up to the Democratic Recession." *Journal of Democracy* 26 (1): 141–155.
- Feldenkirchen, Markus. 2015. "How the Super-Rich Threaten US Democracy." *Der Spiegel*, 10. 9.
- Flinders, Matthew, in Matt Wood. 2015. "When Politics Fails: Hyper-Democracy and Hyper-Depolitization." *New Political Science* 37 (3): 363–381.
- Fukuyama, Francis. 1991. *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press.
- Fukuyama, Francis. 2014. *Political Order and Political Decay – From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy*. New York: Farrar, Strauss and Giroux.
- Gilbert, Jeremy. 2014. *Democracy and Collectivity in an Age of Individualism*. London: Pluto Press.
- Huntington, Samuel, P. 1991. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. London: University of Oklahoma Press.
- Hobsbawm, Eric. 1994. *Age of Extremes – The Short Twentieth Century*. London: Abacus – Little, Brown and Company.
- Keane, John. 2010. *The Life and Death of Democracy*. London: Simon and Schuster.
- Kengyel, Ákos. 2015. "The Importance of EU Cohesion Policy in Central and Eastern Europe." *Transition Studies Review* 22 (1): 3–20.

- Levitsky, Steven, in Lucan Way. 2015. "The Myth of Democratic Recession." *Journal of Democracy* 26 (1): 45–58.
- Luce, Edward. 2014. "America's Democracy Is Fit for 1 per cent." *Financial Times*, 30. 3.
- Offe, Claus. 2013. "Postdemokratischer Finanzmarktkapitalismus." *Transit* 44.
- Page, Benjamin, in Martin Gilens. 2014. "Testing Theories of American Politics: Elites, Interest Groups, and Average Citizens." *Perspectives on Politics* 12 (3): 564–581.
- Pickett, Kate, in Richard G. Wilkinson. 2009. *The Spirit Level – Why More Equal Societies Almost Always Do Better*. London in New York: Bloomsbury Publishing.
- Piketty, Thomas. 2014. *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Rizman, Rudolf. 2006. *Uncertain Path – Democratic Transition and Consolidation in Slovenia*. College Station: Texas A&M University Press.
- Rosanvallón, Pierre. 2008. *Counter-Democracy – Politics in an Age of Distrust*. Cambridge, VB: Cambridge University Press.
- Schmitt, Jörg. 2010. "How German Companies Bribe Their Way to Greek Deals." *Der Spiegel* (online), 5. 11.
- Soederberg, Susanne. 2010. "The Politics of Representation and Financial Fetishism: The Case of the G20 summits." *The Third World Quarterly* 31 (4): 523–540.
- Standing, Guy. 2012. "The Precariat: Why It Needs Deliberative Democracy." *Opendemocracy.net*, 12. 1.
- Stiglitz, Joseph. 2012. *The Price of Inequality – How Today's Society Endangers Our Future*. New York in London: N. N. Norton and Company.
- Tormey, Simon. 2014. "The Contemporary Crisis of Representative Democracy." *Democratic Theory* 1 (2): 104–112.
- Touraine, Alain. 2014. *After the Crisis*. Cambridge UK: Polity.
- Urbini, Nadia. 2014. *Democracy Disfigured*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Rudi Rizman je profesor na univerzah v Bologni in Sarajevu. E-naslov: rudi.rizman@guest.arnes.si